UDK 373.5:001.891

ЎҚУВЧИ ЎҚУВ ТАДҚИҚОТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ТУРЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ

Назокат Бозорова,
Сурхондарё вилояти педагогик маҳорат маркази
катта ўқитувчиси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори
PhD в.б доц

Тарих дарсларининг маҳаллий билим компоненти ўқув–тарбиявий ишлар тизимининг таркибий қисми сифатида маҳаллий тарихий компонент ҳар доим давлат тарихини бойитиб, тўлдирган, баъзи ҳолларда ҳатто унинг кейинги ривожланишини белгилаб берган.

Тарих таълимнинг ҳудудий компоненти деганда, биз муайян ҳудуднинг ижтимоий–иқтисодий, сиёсий ва маънавий ривожланишидаги типик ва махсус хусусиятларини очиб берувчи, тарих фанининг асосий мазмуни контекстида педагогик жиҳатдан танланган тарихий материални тушунамиз[1].

Мактаб ўлкашунослиги таълим–тарбияни турмуш, ишлаб чиқариш, янги жамият қуриш тажрибаси билан узвий боғлиқ ҳолда ўрганади. Ўқитиш жараёнида ўлка материалларидан ўринли фойдаланиш ўқувчиларнинг ўз ўлкаси тарихини билиб олишга, чуқур билим олишга, мустақил ижод қилишга бўлган қизиқишини орттиради ва келгуси ҳаёт йўлини танлаб олишга ёрдам беради. Мактаб ўлкашунослиги фанлар ўртасидаги алоқани мустаҳкамлайди ҳамда ўқитувчи зиммасига катта масъулият юклайди.

АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ. Умумтаълим мактабларида тарих дарсларини ўқитишда иккинчи жаҳон уруши йилларига оид маҳаллий манбалардан фойдаланиш методикаси, музейшуносликнинг турли жиҳатлари масалалари республикамиз тадқиқотчилари А.Саъдиев, Я.Ғаффоров, А.Асқаров, М.Гаффорова, Т.Тошпўлатов, шунингдек, хорижлик олимлар Joyce Appleby, Lynn Hunt, Bhuvan Garg, R.P Pathak. J.Daniel томонидан тадқиқ этилган[2].

Тарихчи олимлардан Э.А.Воскобойников, И.Пулатов, С.Турсунов, Э.Қабуловлар томонидан тарих фани дарсларида иккинчи жаҳон уруши йиллари материалларидан фойдаланиш юзасидан тадқиқот ишлари олиб борилган[3].

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ ВА ЭМПИРИК ТАҲЛИЛ. Замонавий таълим асосини ташкил этувчи тизимли-фаоллик ёндашуви умуминсоний таълим фаолиятини ўзлаштиришда ўқувчининг мустақиллиги зарурлигини таъкидлайди. Ахборот ҳажмининг ўсиши шароитида шуни тушуниш керакки, мактаб таълими шахсга йўналтирилган бўлиши,

ўқувчининг индивидуал эҳтиёжлари, қобилияти ва хусусиятларини ҳисобга олиши керак [4, 75-бет].

Ўқувчининг ўқув фаолиятини малакали режалаштириш қобилиятига катта аҳамият берилади. Айнан мактабда тадқиқот фаолиятини ташкил этиш замонавий таълим олдига қўйилган вазифаларга эришиш учун шароит яратиши мумкин, чунки ўқув тадқиқотлари:

мустақил билим қидируви орқали амалга ошириладиган ўқувчилар ҳаётининг мотивацион ва семантик таркибий қисмини қўллаб-қувватлайди;

ўқувчиларга билимнинг ўзига хос қуроли сифатида гипотезалар билан ишлаш қобилиятини эгаллаш имконини беради;

турли хил тахминларни ақлий қуриш ва уларни кейинчалик текшириш асосида интеллектуал муаммоларни ҳал қилишда тажриба орттиришга ёрдам беради [5, 101-бет].

Давлат таълим стандарти мактаб таълимининг барча даражаларида тадқиқот фаолиятига алоҳида эътибор беради, чунки тадқиқот қидируви универсал таълим фаолиятини (шахсий, тартибга солувчи, когнитив, коммуникатив) шакллантиришда кучли манбага эга. Ўқувчиларнинг илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этишда биз фойдаланадиган технология илмий тадқиқотимиз давомида аниқланган қуйидаги услубий ёндашувларга таяндик:

ўқув жараёни доирасида инновацион технологиялардан фойдаланиш;

ажойиб қобилият кўрсатаётган ўқувчиларни педагогик қўллаб-қувватлаш;

ўқитувчининг ўқувчининг қонуний вакиллари билан ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш, таълим фаолияти натижаларини яхшилашга қаратилган.

Ўқув машғулотлар мазмунида маҳаллий материаллардан фойдаланиш ўрганилаётган тарихий материалнинг хусусиятига, ўқувчиларнинг ёшига, уларнинг ақлий ривожланиш даражаларига, ўқувчиларнинг ўқишга иштиёқлари ва қизиқишларига ҳамда ўқитувчининг илмий–методик тайёргарлиги даражасига, унинг ўқувчиларда тарихий тафаккурни шакллантиришга тайёргарлигига, педагогик маҳорати ва бошқа омиллар комплексига бевосита боғлиқ.

Намунавий базавий таълим дастури талабларини амалга ошириш доирасида фан бўйича ўқув натижаларини шакллантириш таъминланади:

таянч тарихий билимларни шакллантириш.

ахборотни излаш, таҳлил қилиш, тизимлаштириш ва баҳолаш қобилиятини ривожлантириш.

ҳар хил турдаги тарихий манбалар билан ишлаш малакаларини шакллантириш.

Тарих дарсларида 5–11-синф ўқувчиларининг хусусиятларини (психологик ва ёш) ҳисобга олади. Ўқув вазифаларини бажариш жараёнида

ўқув жараёни ўсмирларга хос бўлган диққатни танлашга мослашади. Ўқувчиларнинг янги маълумотларни идрок этишининг алоҳида танқидийлиги ҳисобга олинади. Таълим жараёнида 12-17 ёшдаги ўсмирларнинг ўз фикрини ҳимоя қилиш тенденцияси қўлланилади. Ўқувчиларнинг ўз-ўзини англаш, ўзини намоён қилиш, мустақил фаолиятга бўлган эҳтиёжи ҳисобга олинади.

Ўқув ва тадқиқот фаолияти усули муваффақиятли ўқув фаолияти ва мактабдан ташқари ҳаётда шахсни рўёбга чиқариш учун зарур бўлган универсал таълим фаолиятини шакллантириш учун кенг имкониятларга эга:

фаолиятнинг акс этиши (фаолият мақсадини амалга ошириш қобилияти билан боғлиқ, белгиланган вазифаларни бажариш). мақсадлар ва уларни амалга оширишнинг энг яхши усулларини танлаш);

қидирув ҳаракатлари (керакли маълумотларнинг этишмаслигини англаш ва уни қидиришда иштирок этиш, мустақил равишда ғояларни илгари суриш, турли соҳалардаги билимларни жалб қилиш; фаразларни яратиш ва сабаб-оқибат муносабатларини ўрнатиш);

коммуникатив ҳаракатлар (таълим муассасасидан ташқарида бошқа ўқувчилар, ўқитувчилар ва мутахассислар билан таълим соҳасидаги ҳамкорликни ўрнатиш;

конструктив мулоқотга киришиш, саволлар бериш, ўз позициясини ҳимоя қилиш ва муросага келиш қобилияти билан боғлиқ) [3, 5].

Тадқиқот методини мактаб ҳаётига жорий этишнинг самарали воситаларидан бири сифатида ўқувчиларни мактаб тарихий музейи ишига жалб этиш ҳисобланиши керак. Музей таълим тизимида қуйидаги анъанавий функцияларни бажаради: ўқув, таълим, ўқув ва тадқиқот, бўш вақт, тақдимот, эстетик, коммуникатив.

Музейнинг экспонатлар тўплами жуда хилма-хил бўлиб, бир қатор тўпламларни ўз ичига олади: нумизматик, эпистоляр, ҳужжатли, археологик, филателик, китоб, ўлкашунослик. Кенг эпистоляр, ҳужжатли ва китоб тўпламлари музей базасида ватан тарихи, ўлкашунослик ва ҳатто умумий тарих билан боғлиқ турли хил таълим, ижтимоий ва тадқиқот лойиҳаларини амалга ошириш имконини беради.

Мактаб тарихий музейи негизида илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этувчи ўқитувчининг вазифаси музей фондларини мактаб ўқувчилари фаолиятига жалб этишдан иборат [6]. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, ушбу тадқиқотнинг мақсади мактабнинг тарихий музейи иши доирасида илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этиш орқали 5-11-синф ўқувчиларининг ўқув амалиётига ўқитиш ва тадқиқот усулини жорий этишдан иборат. Шу билан бирга, қуйидаги вазифаларни амалга ошириш керак:

ўқувчининг фаол, мустақил ва ташаббускор позициясини шакллантириш;

ўқувчиларнинг фаолият усулларини шакллантириш: режалаштириш, акс эттириш, тузатиш;

ўқувчиларнинг ўз-ўзини тарбиялаши ва ўз-ўзини ривожлантириши учун қулай шарт-шароитларни яратиш;

таълимни ҳаёт билан боғлаш тамойилини амалга ошириш;

ўқувчиларнинг индивидуаллигини ҳисобга оладиган шарт-шароитларни таъминлаш.

Мактаб ўқувчиларининг илмий-тадқиқот фаолиятига хос бўлган ўзига хос хусусиятларни кўрсатиш керак:

мактаб ўқувчисини илмий-тадқиқот фаолиятига жалб қилиш ихтиёрий ва унинг когнитив қизиқишига асосланган бўлиши керак;

илмий-тадқиқот фаолиятини таълим кўникмаларини шакллантириш бўйича махсус дарслар билан бирлаштириш зарурати;

ўқитувчи томонидан амалга оширишнинг барча босқичлари ва фаолият натижаларини мониторинг қилиш;

ўрганиш бўйича олиб борилган ишлар натижасида олинган натижаларни ўқувчиларнинг кундалик ўқув фаолиятига татбиқ этиш.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини самарали шакллантириш учун зарур шарт-шароитларни ҳам ажратиб кўрсатамиз:

Мақсадлилик ва тизимлилик. Ўқитувчи билан маслаҳатлашувлар ҳафтасига камида бир марта маълум вақтга олдиндан белгиланиши керак. Ўқувчи эришган натижаларни мунтазам текшириш билан барқарор иш суръатини сақлаб туриш керак. Ўқувчи ўз ишининг натижаларини омма олдида тақдим этиши ва аудитория машғулотлари доирасида жамоатчилик муҳокамаси ҳар бир ўқув чорагида камида 1 марта амалга оширилиши керак;

Мотивация. Ўқитувчининг вазифаси ўқувчиларга улар амалга оширадиган фаолиятнинг аҳамияти ва истиқболларини англаш; ўз истеъдоди ва имкониятларини очиб бериш имкониятини кўрсатиш;

Ижодий муҳит. Ўқитувчи тадқиқот устида ишлашда ижодий муҳитни яратишга ҳисса қўшиши, ўқувчиларнинг амалга оширилаётган фаолиятга қизиқишини сақлаб туриши, ўқувчиларнинг ижодий импульсларини ва ўқув изланишларига интилишини рағбатлантириши керак;

Таълим соҳасидаги ҳамкорлик. Ўқитувчининг вазифаси ўқувчининг синф раҳбари ва унинг ота-онаси билан самарали ҳамкорликни ташкил этишдир.

Таълим жараёнининг барча иштирокчилари ўқувчининг таълимдаги ютуқлари ва пайдо бўлган муаммолари тўғрисида хабардор бўлиши керак. Шу билан бирга, барча иштирокчилар ўқувчини эришилган муваффақиятлар ва аниқланган муаммоларни бартараф этиш бўйича мувофиқлаштирилган иш учун рағбатлантиришлари керак;

Хатолик эҳтимоли. Ўқувчи хато қилишдан қўрқмаслиги муҳим. Ўқитувчи, ўз навбатида, ортиқча танқиддан ўзини тийиши керак.

Эслатиб ўтамиз, тадқиқот фаолиятининг вазифаси мукаммал натижаларга эришиш эмас, балки ўқувчиларда универсал ўқув фаолиятини ривожлантиришдир;

Ўқитувчининг шахсияти. Ўқувчиларнинг ижодий ва тадқиқотчилик қобилиятларини ривожлантириш учун ўқитувчи дўстона ва ижодий иш муҳитини яратишга интилиши керак.

Бундан ташқари, ўқувчилар томонидан олинган тадқиқот фаолияти натижаларини таҳлил қилиш ва тузатиш имконини берадиган кенг кўламли ўқув фаолиятини ўзлаштириши талаб этилади, ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқув ва тадқиқот кўникмаларини ўзлаштириш ўқувчиларнинг идрок этиши мумкин бўлган даражада амалга оширилиши ва уларнинг психологик ва жисмоний имкониятларини ҳисобга олиши керак.

Бу борада ўқув-услубий воситалардан адекват фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Худди шундай, илмий тушунчаларни ўқувчиларнинг ёшига мослаштиришга ҳам эътибор қаратиш лозим.

Мактабда илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этишнинг энг самарали шаклларидан бири бу синфдаги ишларни ўқувчиларнинг дарсдан ташқари машғулотлари билан уйғунлаштиришдир [6]. Шу билан бирга, синфдан ташқари босқичда тадқиқот матни тўғридан-тўғри ёзилади, шу билан бирга синфдаги топшириқлар доирасида тузатувчи ва акс эттирувчи тадбирларни амалга ошириш самарали кўринади.

Ўқувчиларнинг илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этиш босқичлари

Тадқиқот босқичлари	**Фаолият мазмуни**	**Амалга ошириш механизми**
Тадқиқот мавзу танлаш	Ўқувчи ўқув тадқиқотини амалга оширишнинг турли ёъналишлари ва шакллари билан танишади. Энг истиқболли ва қизиқарли мавзуни танлаш имконияти мавжуд	Синф дарси
Мақсад ва вазифаларни белгилаш	Ўқитувчининг назорати остида ўқувчи ўрганиш мақсадини белгилайди. Унга асосланиб, вазифалар белгиланади, уларнинг бажарилиши мақсадга эришишга ёрдам беради.	Синф дарсии / Синфдан ташқари
Ахборот излаш	Ўқувчи ўқитувчи раҳбарлигида тадқиқотни амалга ошириш учун зарур бўлган маълумот манбаларини танлайди, ижтимоий шерикларни қидиради.	Синф дарси / Синфдан ташқари

"Маҳсулот" яратиш	Ўқувчи тадқиқот матнини ёзади ва тақдимот яратади, ҳар бир босқичда натижаларни раҳбар билан мувофиқлаштиради.	Синфдан ташқари
Натижалар тақдимоти	Ўқувчи натижаларни "Меҳнат ва ҳарбий шон-шараф музейи" қошида ташкил этилган "Қидирув" қўшимча таълим бирлашмаси ишининг бир қисми сифатида тақдим этади. Кейинчалик, тадқиқот мақоласи тарих дарсларида кенгроқ аудиторияга тақдим этилади. Ҳар бир босқичда ўқувчи танқидни тинглайди ва ишда аниқланган камчиликларни таҳлил қилади.	Синф дарси / Синфдан ташқари
Тадқиқотни тузатиш	Мулоҳаза асосида ўқувчи ўқитувчи иштирокида аниқланган камчиликларни тузатади, ўрганиш чегараларини кенгайтиради ёки торайтиради, олинган натижаларни кўриб чиқади.	Синфдан ташқари
Материалларни нашр этиш	Ўқувчи ўз ишининг якуний натижаларини шаҳар, минтақа миқёсидаги танловларда тақдим этади.	Синфдан ташқари

ХУЛОСА. Мактаб музейи коллекциясини ўқувчиларнинг илмий-тадқиқот фаолиятига мунтазам равишда жалб қилиш учун зарур шарт-шароитларни яратиши лозим. Музейнинг мактаб ичидаги ва мактабдан ташқари маданият ва таълим бирлашмалари билан ўзаро ҳамкорлигини ташкил этиш ўқувчиларни кенг ижтимоий ҳаётга жалб қилиш имконини беради.

Мактаб тарихий музейи иши орқали ўқувчиларнинг илмий-тадқиқот фаолиятини амалга ошириш жуда истиқболли педагогик ташаббус бўлиб кўринади ва таълим ташкилотлари амалиётида жорий этиш учун тавсия этилиши мумкин.

ҲАВОЛАЛАР РЎЙХАТИ:

1. Тошпўлатов Т., Ғаффоров Я. Тарих ўқитиш методикаси.(бакалавриат йўналишидаги ўқувчилар учун ўқув қўлланма). – Тошкент: ЎзМУ - Университет, 2002.

2.Сафарова З.С. Иккинчи жаҳон уруши йилларида ўзбекистон маданияти 07.00.01 – Ўзбекистон тарихи тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати Самарқанд – 2020

3. Эгамбердиева Н.М. Маданий–инсонпарварлик ёндашув асосида ўқувчиларни шахсий ҳамда касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти. пед.ф.докт. ... дисс.авт. –Тошкент: 2010, – 168 б.

4. Алексеева Л.В. О современных технологиях и методах обучения в школьном историческом образовании // Актуальные проблемы гуманитарных наук: Материалы регион. науч.-практич. конф. Нижневартовск: Изд-во НВГУ, 2019. С. 75–77.

5. Букреева И.А., Евченко Н.А. Проектная деятельность школьников как один из методов формирования ключевых компетенций // Молодой ученый. 2012. № 8. С. 309–312.

6. Bozorova N.M, Tarix darslarida ikkinchi jahon urushiga oid mahalliy manbalardan foydalanishning uslubiy xususiyatlari. Замонавий таълим / Современное образование. 2022, 6 (115). ISSUE_6_9. 61-69 бетлар.